

CSONGRÁDY BÉLA

Mikszáth „A Nagy Könyv”-ben és a Parnasszuson

„Mikszáth Kálmán ez idén tölti be írói munkásságának negyvenedik esztendejét. Irodalmunknak ez az öröminnepe közéletünknek hányatott napjaiban virradt reánk, mikor sokszoros buzgósággal kell ápolnunk a hitet nemzetünk szellemi erejében....Ékesítsünk fel minden magyar könyvtárt, minden magyar könyvtárnak ezzel a díszével: Mikszáth Kálmán munkáinak jubiláris kiadásával. Nemcsak a legméltóbb koszorút fonjuk így, hanem a nemzetnek a legbiztosabban termő magot hintünk” – írta volt 1909 szeptember havában kelt felhívásában a Mikszáth-jubileum bizottsága.

És még mondja valaki, hogy a történelem nem ismétli önmagát. Egy – kataklizmákkal, emberhez méltatlan történésekkel teli – évszázad múltán újra itt tartunk: ismét háborog nem éppen példaszerű közéletünk, nekünk, irodalom- és kultúraberátoknak valós szellemi értékekért kell perelnünk és Mikszáthban, a könyvtárakban találunk szövetségeseinkre. Nekünk nógrádiaknak –akik földjei és munkásságának, szellemi örökségének elsődleges letéteményesei vagyunk – mintegy „primus inter pares”, azaz „első az egyenlők között” alapon – megelégedésünkre szolgál, hogy „A Nagy Könyv” című irodalmi játék (akció, mozgalom) ötven-ötven legnépszerűbb magyar illetve külföldi regénye közé két Mikszáth-mű, a *Szent Péter esernyője* és *A fekete város* is feliratkozott. Ez az örömteli tény azonban nem ment fel a további felelősségünk, teendők alól. Azért vagyunk most itt a könyvtárban – akárcsak a múlt heti „A Nagy Könyv”-napon – hogy bizonyítsuk az eddigi szavazás igazát és próbáljuk meg valamelyik Mikszáth-regényt – túl szép lenne mind a kettőt – a legkedveltebb tizenkettő közé juttatni.

Ezúttal *A fekete város* – amely 1908. október 18-ától 1910. január 2-ig a *Vasárnapi Újság* hasábjain jelent meg először – mellett „kampányolunk”. Mikszáth regénye alig néhány hónappal a május 16-ai jubileum és az önmagát „boldog ember”-nek nevező ünnepelt május 28-án bekövetkezett végórája előtt látott napvilágot, tehát utolsóként a regények sorában. (Könyvformátumban csak Mikszáth halála után egy évvel, 1911-ben adták ki.) „Korteszbeszédünket” egy korabeli kritikus, *Schöpflin Aladár* 1910-ben a *Nyugat* 24. számában publikált írására építjük. A korszak jó nevű irodalmára, mint a *Vasárnapi Újság* rovatvezetője, szerkesztője előszeretettel adott teret a lapban kortársai szépirodalmi alkotásainak, s szinte valamennyiükről papírra vetett egy-egy tanulmányt, esszét. Ilyen szempontból Mikszáth az egyik kedvencének számított, 1941-ben nem véletlenül jelentetett meg önálló kötetet e tárgyú dolgozataiból. „Megérteni az író, mint művészt – ez a kritikus igazi feladata, s abban a képben, amelyet ezzel a megértő módszerrel rajzol a kritikus, megvan az értékítélet is...Teljesen harmadrendű dolog valamely irodalmi mű hibáinak és jelentéseinek fejtegetése amögött a kérdés mögött: milyen fajsúlyú, milyen lelki berendezésű egyéniség keres a műben nyilvánulási

*formát s miképpen találja meg.” Sajátos kritikaelméletét ez, amelyet azonban Schöpflin Aladár következetesen alkalmazott *A fekete város* esetében is. Mondandójának lényege, mintegy végkövetkeztetése, hogy „Mikszáth szelleme utolsót, de fényeset villant ebben a regényben, amely egészen, a maga minden tulajdonságának teljességében adja az író. Belőle magából meg lehetne alkotni Mikszáth képét úgy, ahogy pályája utolsó húsz esztendejében újra meg újra elének tárta magát... Ha pályáját hirtelen el nem vágja a halál, alkotott volna még új műveket, talán nagyszerűeket is, de a lelki képmása már aligha bővült volna egy vonással is.”*

Egy olyan megjegyzést még Schöpflin Aladárral szemben is megengedhetünk magunknak, hogy azt senki – így Ő, a tekintélyes irodalomértő – sem tudhatta, hogy esetleg milyen alkotások születtek volna még az ünnepléstől feltöltődött Mikszáth tolla nyomán, és ezek milyen újabb vonásokkal gazdagították volna oeuvre-jét. Abban viszont igazat kell adnunk Schöpflinnek, hogy *A fekete város* szintézisregény, amely az érett Mikszáthot a teljes „írói fegyverzetében” mutatja, megtalálni benne szinte minden korábban alkalmazott formai és tartalmi elemet. Ezek között helyezhető el Mikszáth sajátos ábrázolásmódja, amely a groteszk és komikai vonásoknak a tragikusokkal való elegyéből, a realiztikus színbe öltöztetett fantasztikumból táplálkozik. Ezt Schöpflin azzal a jelenettel példázza, amely során a Görgey János, a szepesi alispán által meglőtt lőcsei bírót övéi úgy viszik körbe Görgey birtokán, hogy – egy középkori kiváltságlevélre hivatkozva – a vérrel körülöntözött földdarab az ő híres borsóültetvényeiket gyarapítsa. E tetteket úgymond hazafias érzületből, Lőcse érdekének szolgálatából származtatják, de az egyik szenátor nem átallja kimondani: „Az örök világosság fényeskedjék kegyelmednek... Nagy kár, hogy több vér nem volt kegyelmedben!” A város eszméje, becsülete – mint Schöpflin fogalmaz – a polgárok „fix ideája”, rögeszméje, ebből ered az alispánnal szembeni bosszúvágyuk, indulatuk, fanatizmusuk, amelyből végül is egy „groteszk, de nagy lendületű dolog lesz. Egészen Mikszáth-féle gondolat...”, amelyre mint fő fonálra, ötletek serege van felaggatva. „Némelyik ember nem is egyéb, mint egyetlen ötlet...” Ilyen a gazdag Quendeli, aki egy elköltözött török basától erdei háremet vásárol, vagy az a nyegle lőcsei gavallér, aki ha szép nő megy el mellette, felsóhajt: „– Csinos, nagyon csinos, de... nem győzöm, nem győzöm.”

Schöpflin szerint Mikszáth szerette a bogaras embereket. Görgey fejében például az a gondolat fészkelte be magát, hogy hátha az ő lánya halt meg és nem az öccsée. „Ezek a bogarak csak játszani valók az írónak, csak arra jók, hogy kedvét, az alakjaival való foglalkozás élvezetét fokozzák. A dolog lényegére, a történet fejlődésére nagyon kevés befolyásuk van. A fekete város története sem a lánycsere nyomán megy tovább, ez csak színezi. A történet a lőcseiekkel való harc fonálára fűződik fel” írta Schöpflin. S ez a harc lényegében a nemesség és a polgárság makacs szembenállását is jelképezi. Az előbbinek rangja van, de pénze nincs, az utóbbinak fordítva. „A polgár család csak addig büszke a polgár voltára, amíg kénytelen vele, a legkisebb nemesi levél előtt menten lekapja a kalapját. Ez így volt a Rákóczi-korban, így van ma is Magyarországon és így van a nagy, híres demokrata Amerikában is” – állapítja meg Schöpflin és akár elgondolkozhatunk rajta, hogy egy évszázad múltán ez a viszony hogyan alakult. Akkoriban a megoldás az volt, hogy gazdag polgárok ifjú hölgyei összeboronáltassanak nemes úrfiakkal. E célt szolgálta a regénybeli Klöster kisasszony leánynevelő intézete, ahol Görgey lánya, Rozália is tanult és szerelembe esett. Schöpflin szerint a „par excellence” megfigyelő, leíró Mikszáth azonnal romantikus lesz, amint a szerelemről van szó.

Veronka és Tóth Mari – „utódát” éppen a fiatal Fabriciussal, a leendő lőcsei bíróval hozza össze, azonban e bimbózó kapcsolatnak alig néhány csók után gyászos vége lesz. Fabricius – akinek parancsára Rozál apjának a feje a hóhér kosarába hull – eszméletlenül esik össze. *„Mi lesz Rozállal? Nem tudni. Eltűnt szemünk elől, köd előtte, köd utána. A regény... nincs befejezve, nem érezzük ezt a hiányt. Ami a történetben érdekes, szép, fontos volt, azt megkaptuk hiány nélkül”* – mondja Schöpflin.

Ezen röpké elemzéssel egy nagy – nekünk palócoknak különösen nagy – író és egy jó nevű kritikus, egy hiteles kortárs szellemi műhelyében időztünk, ami körülbelül annyit tesz, mint amikor végigtekintünk egy kiállításon, benézünk egy múzeum termeibe, vagy meghallgatjuk egy szimfónia némelyik tételét, egy opera valamely jellegzetes áriáját. Ahhoz minimális, hogy elmélyedjünk a látottakban-hallottakban, de ahhoz elég, hogy kedvet érezzünk a mélyebb tanulmányozáshoz, az alaposabb ismerkedéshez. Nos, Mikszáth esetében –itt a szülőföldjén – más feladatunk is van: a kulturális igénytelenség, a tobzódó talmiság XXI. század eleji közegében kell ráirányítanunk a figyelmet írásművészetének maradandó értékeire, hogy népszerűsítsük, továbbéltessük a köztudatban az ezer szállal ide, hozzánk kötődő munkásságát. S ha ez ügyben tettünk, teszünk valamit, akkor már nem (volt) hiábavaló igyekezetünk. És egyébként is csak számlánkat próbálgatjuk valamelyest kiegyenlíteni vele szemben mindazért, amit a palócföldről, az általa „tündéerkertnek” nevezett táj hazánkról leírt, páratlanul gazdag életművében hátrahagyott. Meg azért a beszédjéért, amelyet a negyvenéves írói jubileumán – miután állva hallgatta végig a Nógrád megyei küldöttek köszöntő szavait – válaszként elmondott:

„Külön szeretnék szólni az én szeretett vármegyémmhez...Külön szeretnék szólni hozzá, hogy elmondjam: én csak nappal vagyok tőle elválva, amint testi szemeimet behunyom, otthon vagyok, ott vagyok köztük, és ha elgondolom, hogy az öröklét is csak egy álom, a nagy pihenés, és elgondolom, hogy elsődleges értesülésünk van arról, hogy ott az angyalok kara zúg, hát elfog a szomorúság, hogy mit ér, ha nem a karancssági erdők zúgnak e helyett.”

(Elhangzott Salgótarjában, a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban a Palóc Parnasszus című pódiumújság 2005. június 1-jei rendezvényén)